

SEYAHATNAMELERDE DOĞUBAYAZIT*

DOGUBEYAZIT IN TRAVEL BOOKS

ДОГУБЕЯЗИТ В КНИГАХ ПУТЕШЕСТВИИ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ

Adem ÇAKMAK**

ÖZ

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca farklı milletlere ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da köklü tarihsel geçmişe sahip yerleşim yerleri de çeşitli nedenlerden dolayı özellikle Batılıların ilgisini çekmiştir. İstanbul, Bursa, Trabzon, Diyarbakır ve İzmir gibi eskiden beri ekonomik, siyasi ve idari bakımdan önemli merkezler bunların başında gelmektedir. Anadolu'da tarihsel ve kültürel kaynaklar bakımından zengin bu yerleşim yerlerinin dışında Türkiye'nin doğusunda bulunan Doğubayazıt da Batılıların sıklıkla ziyaret ettiği önemli yerleşim alanlarından birisidir. Çok eskiye dayanan geçmişe sahip olan Doğubayazıt, özellikle 18.yüzyıldan itibaren Batılı seyahatçıların, misyonerlerin, ajanların ve devlet adamlarının Anadolu'da ziyaret ettikleri Osmanlı şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Bunda farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'na olan coğrafi yakınlığı kadar 18.yüzyılın sonlarında doğru bölgenin en önemli kültürel kaynaklarından biri olan İshak Paşa Sarayı'nın inşa edilmesi ve İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tebriz'e uzanan ticari ve stratejik yollar üzerinde bulunmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda birçok bakımdan stratejik bir konumda bulunan Doğubayazıt'ı ziyaret eden Batılılar, seyahatnamelerde, araştırma gezilerine dayanan kitaplarda ve seyahatçıların biyografileri gibi farklı kaynaklarda Doğubayazıt'a dair çeşitli ayrıntılara yer vermişlerdir. Bu kaynaklarda farklı dönemlerin mimari izlerini taşıyan kültürel kaynaklardan biri olan İshak Paşa Sarayı'nın çeşitli özelliklerinin yanı sıra dönemin siyasi-askeri iklimin yarattığı nüfus hareketlerini ve bölgenin kültürel yaşam biçimine dair bilgilere ulaşmak da mümkündür.

Anahtar kelimeler: Doğubayazıt, Ağrı Dağı, seyyah, seyahatnameler.

ABSTRACT

Anatolian geography has hosted different nations and states throughout history. The settlements having a deep rooted historical background in Anatolia have drawn attention of

* Bu çalışma, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan "Seyahatnamelerde Doğubayazıt" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0002-5241-4761](https://orcid.org/0000-0002-5241-4761), Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı sosyal_bilgiler_55@hotmail.com

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

westerners for different reasons. Economically, politically and administratively influential centers such as Istanbul, Bursa, Trabzon, Diyarbakır and İzmir are in the lead of these. Apart from these historically and culturally rich centers in Anatolia, Dogubayazıt situated in the eastern part of turkey is also one of those settlements frequently visited by westerners. Dogubayazıt having a long history has become one of the Ottoman cities visited by western travelers, missionaries and statesmen especially since the 18th century. Here construction of Ishak Pasha Palace which has been one of the most important cultural sources of the region through the end of the 18th century as well as its geographical proximity to the Mount Ararat considered sacred by different nations, and its location on strategic and economic roads leading to Istanbul, Trabzon, Erzurum and Tabriz have an important role. Westerners visiting Dogubayazıt which was in a strategic location in many respects in the eastern of Turkey mentioned about different details of Dogubayazıt in travel books, books on research trips and in different sources such as travelers' biographies. In these sources it is possible to reach information about the population movements created by the political-military climate of the period and the cultural life style of the region, as well as the various features of the Ishak Pasha Palace, which is one of the cultural resources that carry the architectural traces of different periods.

Key words: Doğubayazıt, Mount Ararat, traveler, travel books

АННОТАЦИЯ

В Анатолии на протяжении всей истории существовали разные госуларства и проживали много народов. Поселения, с глубокими историческими корнями в Анатолии также привлекали внимание жителей Запада по разным причинам. Среди них, на переднем плане находятся такие важные экономические, политические и административные центры, как Стамбул, Бурса, Трабзон, Диярбакыр и Измир. Помимо этих богатых историческими и культурными ресурсами поселений в Анатолии, Догубаязит, расположенный на востоке Турции, является одним из важных поселений, часто посещаемых жителями Запада. Догубаязит, имеющий очень древнюю историю, стал одним из османских городов Анатолии, который посещался западными путешественниками, миссионерами, агентами и государственные деятелями, особенно с 18-го века. Это включает в себя его географическую близость к горе Арарат, которая считается священной для разных народов, а также дворец Исхак-паши, один из самых важных культурных объектов региона, возведённый в конце 18-го века и стратегические дороги, ведущие в Стамбул, Трабзон, Эрзурум и Тебриз. Жители Запада, посетившие Догубаязит, который во многих отношениях занимал стратегическое положение на востоке Османской империи, включили различные подробности о Догубаязите в своих книгах путешествии, отчётах и биографических справочниках. Из этих источников можно получить информацию о перемещениях населения в последствии военно-политического климата того периода, культуре региона, а также о различных особенностях дворца Исхак-паши, являющегося одним из культурных центров, несущий архитектурные следы разных периодов.

Ключевые слова: Догубаязит, гора Арарат, путешественник, путевые книги.

Giriş

Gezi yazıları, gezilip görülen yerler hakkında edinilen izlenimleri, paylaşılmaya değer görülen görüntüleri, manzaraları, gezip görme esnasında yaşanan hatıra niteliği taşıyan yaşantıları, insanda anlık uyanışlara, yüksek farkındalıklara kapı aralayan "sihirli anları" ilgi duyanlarla paylaşma veya bazen de

bütün bunların ötesinde sadece kayıt tutmak amacıyla yazılan yazılardır. Bu yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlere seyahatname denir. Seyahatname, Arapça gezmek, görmek anlamına gelen “seyahat”, Farsça mektup anlamına gelen “name” kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. İnsanın doğasında var olan uzaklara duyulan özlem ve bilinmeyene duyulan merak, seyahatnamelerin yazılmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2013:588). Bir yönüyle gezi yazıları, gezilen diyarlardan oraları görmeyenlere yazılan mektuplar, düşünceli ve cömert paylaşımlardır. Gezilen yerlerin coğrafi özelliklerini, farklı coğrafyaların tarihlerini, medeniyetlerini, doğal güzelliklerini, sosyal yaşamlarını, etnik yapısını, ekonomik faaliyetlerini, iklimini ve idari yapısını tanıtmak da seyahatnamelerin temel amaçlarındandır (Akan,2011:196). Seyahatnameler, seyyahların sadece gezip görme ihtiyacı için yazılmamıştır. Bazen bir savaş bazen çeşitli kutsal ziyaretler bazen de elçi olarak farklı ülkelere gönderilen memurların yazdıkları yazılar seyahatnamelerin içeriğini oluşturmuştur (Özkök, 2013:10).

Seyyahın gezdiği, gözlemlendiği, çok çeşitli yönlerden tasvirini yapabileceği yerleri anlatmak için kaleme aldığı eserler, insanı ele alan bilim dalları içinde önemli bir yerde durmakta, ihtiva ettiği bilgiler açısından önemli bir başvuru kaynağı olmaktadır (Durgun,2017:327). Tarihsel kaynak olma açısından çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyal bilimleri destekleyerek yol gösterici olabilmekte, sosyal bilimlerin önemli yan kaynakları arasında sayılmaktadır (Asiltürk, 2009:912). Seyahatname yazarları gezip gördükleri yerleri ele alırken kendilerince önemli kısımlara temas etmişlerdir. Şehirlerin durumunu, kuruluşunu, tarihlerini, toplumun etnik kökenini, dillerini, gelenek ve göreneklerini, kıyafetlerini, sanatlarını ele alarak okuyuculara, anlattıkları yeri yakından tanıma imkânı sunmuşlardır. Seyyahın amacına göre değişmekle birlikte gezilen, görülen yerlerin bölge için atfettiği önem de bazen detaylı olarak aktarılmıştır (Akan,2011:197). Ancak seyyahların kendilerine tamamen yabancı bir dünyayı yorumlamaları ise seyahatnamelerin güvenilirliği konusunda çeşitli eleştiriler getirilmesine de yol açmıştır.

Geçmişten beri insanoğlu yaşadığı yerlerin dışında kalan yerlere, ülkelere, bölgelere karşı ciddi bir merakı olmuştur (Tümertekin, 1997). Bu merak, insanı daima bilinmeyen topraklara (terra incognita) gitmeye sevk etmiştir. Batlamyus’un (Ptolemy) 2. yüzyılda yeryüzünün bazı bölgelerini “terra incognita” olarak çizdiği dünya haritasından gerçek keşif yolculuklarının başladığı 15.yüzyılın başlangıcına kadar, özellikle seyyahların ve misyonerlerin yolculuklarıyla ilgili tuttıkları kayıtlar sayesinde yeryüzünün bilinen mekân parçalarıyla ilgili coğrafi bilgiler güçlenmiş ve yeryüzünün bilinen sınırları da genişlemiştir (Yulu, 2019:51). 15.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar ise önce coğrafi keşiflerle daha sonra ise yeni kaynak arayışında olan ülkelerin desteklediği keşif gezileri sayesinde yeryüzünün geri kalan bilinmeyen sınırları da önemli ölçüde bilinir hale gelmiştir.

Anadolu coğrafyası da aslında eskiden beri seyyahların uğrak yeri olmuştur.1272’de Çin’e giden İtalyan Marco Polo, 1405’te Timor’a elçi olarak gönderilen İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo, 1700’de Fransız Kralı 14. Luis tarafından Levant’a gönderilen Fransız botanikçi Joseph Piton de Tournefort bu

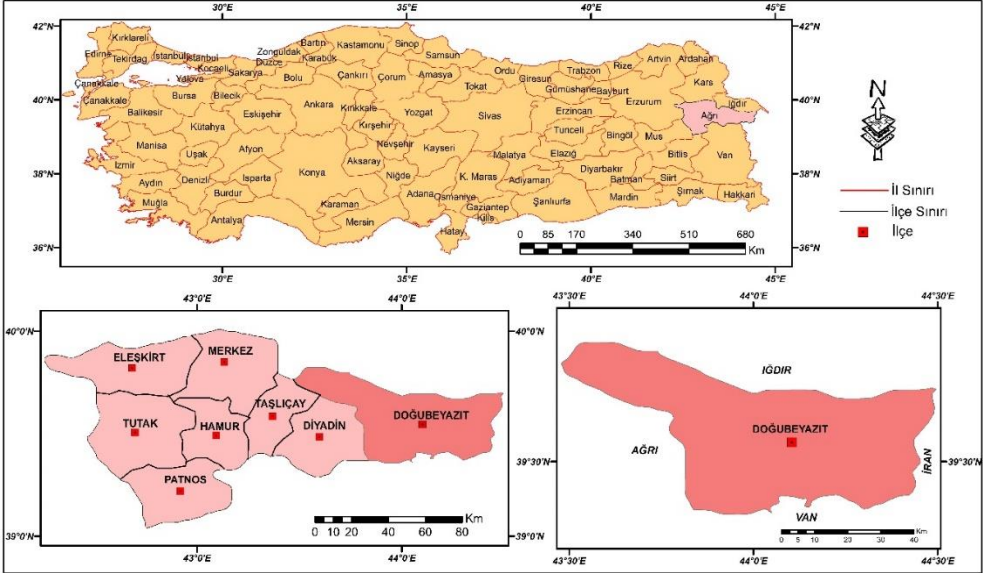
Seyahatnamelerde Doğubayazıt

seyyahlar arasında en bilinenleridir. Bu seyyahların dışında yine dünyaca bilinen Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, döneminin önemli kaynaklarından biridir. Farklı dönemlerde Anadolu coğrafyasını ziyaret eden seyyahların gördükleri yerlerin çeşitli yönlerini ortaya koydukları seyahatnamelerin büyük bir kısmı Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinde basılmıştır. Ulaşım ve iletişim koşullarının zor olduğu dönemlerde yazılan seyahatnameler Avrupalılar tarafından büyük bir ilgi kazanmıştır.

Anadolu'da seyyahların uğradığı lokasyonlardan biri de köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan Doğubayazıt'tır. Doğubayazıt, eskiden beri sahip olduğu coğrafi konumunun yanı sıra farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'nın varlığına bağlı olarak sıklıkla Batılılar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu çalışmada da özellikle 18.yüzyıl ile 20.yüzyıl arasında çeşitli nedenlerden dolayı Doğubayazıt'a uğrayan seyyahların, diplomatların ve ajanların seyahatnamelerine odaklanılmıştır.

Çalışma Alanının Lokasyonu

Doğubayazıt, Türkiye'nin en doğusunda yer alan köklü tarihsel geçmişe sahip yerleşim alanlarından biridir. Doğubayazıt, kuzeyde Iğdır, doğuda İran, güneyde Van ve İran, batı da ise Ağrı'nın Diyardin ve Taşlıçay ilçeleri ile sınırlanmıştır. Türkiye'nin önemli milli park alanlarından biri olan Ağrı Dağı Milli Parkı'nın güneyinde yer alan Doğubayazıt, yaklaşık 120.000 nüfusuyla (2020 yılı itibariyle) bölgenin önemli yerleşim alanlarından biridir (Şekil 1).

Şekil 1: Çalışma alanının konumu

Doğubayazıt'ın Tarihsel Gelişimi

Eski dönemlerdeki adı ile Bayazıt, bulunduğu coğrafi konumdan dolayı geçiş noktası olduğu için pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Hatta Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Buraya ilk yerleşen halk Hititler

ardından Hurrilerdir. Ve yine burada bulunan kalıntılar Urartuların da bu bölgede hâkimiyet kurduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2009:179). Bölge geçiş yolu güzergâhında bulunduğu için bünyesinde birçok uygarlığın izini taşımaktadır. Doğubayazıt, tarih boyunca İskit, Med, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Tuncel,1994:493).

Osmanlı Devleti'ne ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde katılan Bayazıt Sancağı, Safeviler için de önemli bir merkez idi. Bundan dolayı iki devlet bu bölge için büyük mücadeleler vermiştir. 1578'de Osmanlı Devleti kesin hâkimiyet sağlamıştır (Gül, 2011:157). Osmanlı Devleti'nin bu başarısını kabullenemeyen Safeviler ara ara saldırılarına devam etmiştir. Bayazıt Sancağı, Osmanlı ve İran devleti arasında tampon bölge görevi görmekteydi (Bilgili, 2004:210). Ayrıca pek çok konargöçer halkın da tercih ettiği bir sahaydı. Osmanlı'da yaşayan farklı aşiretlerinde ikamet ettiği bir bölgeydi (Bitlisi, 2013:308). 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en doğusunda bulunan tarihi yerleşim yerlerinden biri olan Bayazıt Sancağı, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede yer alan askeri, kültürel ve ekonomik bakımından önemli idari merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Nitekim, dönemin en önemli tarihsel ve kültürel kaynaklarından birisi olan İshak Paşa Sarayı da 18.yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir (Foto 1).

Foto 1: Farklı mimari yapıların izlerini taşıyan İshak Paşa Sarayı'ndan bir görünüm.

Doğubayazıt, özellikle 19.yüzyılın farklı tarihlerinde Rusların saldırılarına ve işgaline uğramıştır. İlki 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında olmuştur ve bu savaşın sonunda buradaki halk Gümrü ve Revan'a sürülmüştür. 1829 Edirne Antlaşması ile Doğubayazıt geri alınmış olsa da 1856 Kırım Savaşı'nda yine bu

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

bölgeye Ruslar tarafından saldırı yapılmıştır. Tarih kitaplarında 93 Harbi olarak nitelendirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar yine Doğu Anadolu'ya saldırmışlardır. Ruslar, “Güneye İnme” politikasını uygulamak için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu savaşın en kötü tarafı ise Osmanlı Devleti'nin hem Balkanlarda hem de Doğu Anadolu'da iki cephede savaşmak zorunda kalmış olmasıydı (Uçarol, 2010:373-375). Rus işgali ve saldırıları nedeniyle Doğubayazıt'ın sosyal, ekonomik yapısı zarar görmüş ve nüfus yapısı da önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır (Tuncel, 1994:493). 20.yüzyılın başlarında Doğubayazıt'ın tekrardan Rus işgali altında kaldığı görülmektedir. I.Dünya Savaşı'nda Ruslar, Mayıs 1915'te burayı tamamen işgal etmişlerdir. Ancak Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'yle Rusya I.Dünya Harbi'nden çekilmiş, bölge ancak 1918'de Osmanlı ordusu tarafından kurtarılabilmiştir (Sabis,1992:209). İlerleyen zamanlarda Rus işgaline bir de Ermeni işgali eklenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda 2 Ocak 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Milli Hükümet'in yaptığı ilk antlaşmadır ve bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin 1877'de Doğu Anadolu'da kaybettiği yerler geri alınmıştır (Atatürk, 2005:325). Bayazıt Sancağı, Cumhuriyet yıllarına kadar bazen Van'a bazen de Erzurum eyaletlerine bağlı kalmıştır. 1927'de Ağrı iline bağlı bir ilçe olmuştur ve 1934'te Doğubayazıt adını almıştır (Özdoğan, 2009:1799).

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

Doğubayazıt, Doğu Karadeniz'in en önemli liman merkezi olan Trabzon'u Tebriz'e bağlayan ticaret güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Orta Asya'dan, İran'dan gelen kalabalık grupların Avrupa ülkelerine geçmelerini kolaylaştıran en önemli yollar buradan geçmektedir (Tuncel, 1994:492). Bu ticaret güzergâhı, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren ulaşım ağı olarak kullanılmıştır. Orta Çağ'da yoğun olarak kullanılan İpek Yolu'nun bir kolu olan yol, Iğdır-Doğubayazıt üzerinden Erzurum'a oradan da Trabzon'a ulaşmaktaydı. Bu durum, bölgenin hem ekonomik hem de kültürel olarak önemli bir merkez konumuna gelmesini sağlamıştır (Deniz ve diğerleri, 2015:225). Gerçekten de İran'a gitmenin en ucuz, güvenli ve uygun kervan yolu Erzurum üzerinden Tebriz'e gitmekti. Nitekim, Leipzig ve Nuremberg gibi şehirlerden (Almanya) yerlerde üretilen tekstil gibi ticari mallar çoğu zaman karayoluyla Asya'nın İran ve Afganistan gibi deniz ulaşımın uzak olduğu ülkelere kervan yoluyla getirilirdi (Wagner, 1856:6).

Doğubayazıt, her ne kadar yabancı seyyahların seyahatnamelerinde sıklıkla kendisine yer bulsa da Osmanlı Devleti'nde farklı konulara ilgi duyan seyyahların da ilgisini çekmiştir. Örneğin: Kâtib Çelebi'nin Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliği taşıyan Cihannümâ'da (Gökyay, 1993:541), Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu 17.yüzyılda Doğubayazıt'ın merkez olduğu sancağın “ocaklık” olarak idare edildiği anlaşılmaktadır (Tuncel, 1994:493).

Doğubayazıt'ın eskiden beri ticaret yolları üzerinde yer alması farklı medeniyetlere beşiklik yapmasını sağlamış, kültürel özellikleri de seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu kültürel unsurların başında gelen İshak Paşa Sarayı, 18.yüzyılda Osmanlı valisi İshak Paşa tarafından yapılmıştır (Eyice, 2000:542). Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı, Selçukluların 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya

getirdikleri üslup anlayışı ile yerli Kafkas gelenekleri ve Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin,2012:177). İshak Paşa Sarayı, Doğubayazıt'a mamur ve bakımlı bir görünüm kazandırmış ve şehrin sembolü haline gelmiştir (Tunç ve Aydın, 2017:133).

Doğubayazıt'ı ziyaret eden seyyahların bu tarihi yerleşim yeriyle ilgili en dikkat çeken yönlerinden biri de Doğubayazıt ile ilgili çizdikleri gravürlerdir. Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'na ait en eski gravür, 1805 yılında Napolyon tarafından İran'a gönderilen Fransız ajan P. Amédée Jaubert'in "Voyage Armenie et en Persé" adlı seyahatnamesinde yer alan gravürdür (Çetin,2012:179). Foto 1'de Doğubayazıt'ın kurulduğu bölgenin fiziki özellikleri ve coğrafi yapısı oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

Foto 2: P.A. Jaubert'in 1805 tarihli gravürü

Ünlü Fransız gezgin Charles Texier'in 1834-35 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı seyahati konu alan "Description de l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie" adlı eserinde saraya ait üç gravür bulunmaktadır (Çetin,2012:179). Foto 3'te de de görüleceği üzere gerek Doğubayazıt'ın gerekse dönemin en önemli kültürel kaynaklarından olan İshak Paşa Sarayı ile ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu gravürler, 19.yüzyılın ortalarına doğru çeşitli nedenlerden dolayı büyük bir tahribat yaşayan İshak Paşa Sarayı'nın orijinal hali açısından önemli kaynak olarak görülmektedir.

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

Foto 3: C. Texier'in 1842 tarihli gravürleri

Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert, seyahatnamesinde bu sarayla ilgili bilgiler vermiştir (Eyice, 2000:542). Semavi Eyice, makalesinde Joubert'in 1805 yılında Tebriz'e gitmek için Doğubeyazıt'a uğradığını ve o dönemde bölge beyi olan Mahmut Paşa'nın huzuruna çıktığını söylemektedir. Mahmut Paşa onun tüccar değil de ajan olduğunu anlayınca zindana atmıştır. Bölgede çıkan veba salgısıyla Mahmut Paşa vefat edince Joubert'in de bunu fırsat bilip saraydan kaçtığını anlatmıştır (Eyice, 2001:577). Bizans ve Osmanlı dönemine ait çalışmalarıyla tanınan Eyice, 1973-1974 tarihli Tarih Enstitü Dergisi'nde "Tarihi Mezarlardan Notlar" adlı makalesinde Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert'un İshak Paşa Sarayı'nda kaldığı süre zarfında yaşadıklarıyla ilgili oldukça canlı ayrıntılara yer vermiştir.

Konumu, mimarisi ve süsleme özellikleri ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden yabancı seyyahların ilgisini çeken sarayın birçok gravürü bu seyyahlar tarafından çizilmiş ve yayınlanmıştır. Bu gravürler, günümüze önemli bir bölümü tahrip olmuş şekilde ulaşabilmiş sarayın orijinal mimarisi hakkında birçok bilgiler vermektedir (Çetin,2012:177). Gerçekten de Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert'un yanı sıra 19.yüzyılın sonlarında Doğubayazıt'ı ziyaret eden birçok seyyahın İshak Paşa Sarayı ve Doğubayazıt'ın gravürlerini çizdiği görülmektedir. Fransız Amédée Le Faure'nin "Histoire de la Guerre d'Orient (1877)", adlı eserinde ve İngiliz Edmund Ollier'in "Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War (1879)" adlı eserinde söz konusu gravürleri görmek mümkündür.

Doğubayazıt'ın sıklıkla ziyaret edilen yerlerden biri olmasının bir diğer önemli nedeni ise farklı milletlerce kutsal sayılan Ağrı Dağı'nın yanında bulunmasıdır. Ağrı Dağı, Batılılar tarafından dünyada en çok ziyaret edilen dağların başında gelmektedir. Özellikle, Alman doğa bilimci ve gezgin Friedrich Parrot'un Rusların desteğiyle 1829 yılında Ağrı Dağı zirvesinde başarıyla tırmanmasından sonra Batılıların bu dağa olan ilgisi daha da artmıştır (Parrot, 1846). Aynı şekilde, Parrot, Ağrı Dağı zirvesinde başarıyla tırmanmasından sonra Doğubayazıt'ı da ziyaret etmiştir.

Türkiye'nin en önemli milli park alanlarından biri olan Ağrı Dağı, sahip olduğu manzara ve doğal yaşam kaynakları bakımından günümüzde oldukça önemli bir morfolojik ünedir (Yulu ve diğerleri,2021). Ağrı Dağı'nı cazibe merkezi yapan

bir diğer unsur da onunla ilgili geliştirilen efsanelerdir. Ermenilerin Doğubayazıt'ı kendi ülkelerinin merkezi olarak görmesi, Hristiyan ve Yahudilerin kutsal metinlerinde Nuh'un gemisinin bu dağa indiğine dair bilgilerin geçmesi Ağrı Dağı'na birçok yönden önem kazandırmıştır (Palabıyık, 2015:166). Bir yandan manzara çekiciliğinin yarattığı efsanevi görkemi diğer yandan da Nuh peygamber ve çocuklarının buradan dünyaya yayıldığı inancı tarihsel süreç içerisinde Ağrı Dağı'nın efsaneleşerek neredeyse kutsal bir anlam kazanmasına neden olmuştur (Yulu, 2019:52). Parrot ve Abich'ten sonra 20.yüzyılın başlarına kadar Ağrı Dağı zirvesine tırmananların yazdıkları seyahatnameler, araştırma gezilerine dayanan kitaplar ve seyyahların biyografilerinde Ağrı Dağı'nın çeşitli yönleriyle tasvirini içeren kaynaklara sıklıkla rastlanılmaktadır. Amerikalı misyoner Moses Payson Parmelee'nin "Home and Work by the Rivers of Eden", James Bryce'nin "Transcaucasia and Ararat. London", James Morier'in "Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople" ve Moritz Wagner'in "Travel in Persia, Georgia and Koordistan with sketches of the Cossacks and the Caucasus" gibi adlar taşıyan kaynaklar bunlardan sadece birkaçıdır (Yulu,2020:333). Ağrı Dağı'nı ziyaret eden seyyahlar, Anadolu coğrafyasının farklı şehirlerini ziyaret etmelerinin yanı sıra Doğubayazıt'ı da ziyaret etmişlerdir. Örneğin: Amerikan misyonerlerinden Moses Payson Parmelee, 19.yüzyılın sonlarında Erzurum, Kars, Bitlis gibi dönemin önemli Osmanlı şehirlerini ziyaret ettikten sonra Doğubayazıt'a da uğrayarak kişisel gözlemlerini "Home and Work by the Rivers of Eden" adlı kitapta yazmıştır (Parmelle,1888). Benzer şekilde Ağrı Dağı'na tırmanmak için 1856 yılında bölgeye gelen İngiliz Robert Stuart'un yanı sıra 1865 yılında Kafkasya, İran ve yakın çevresini kapsayan gezisinde İngiliz John Ussher Beyazıt'ı ziyaret ederek şehir hakkında bilgiler vermişlerdir.

19.yüzyılın ortalarında Doğubayazıt'ı da ziyaret eden Wagner, Travel in Persia, Georgia and Koordistan kitabında dönemin Doğubayazıt yöneticisi Behlül Beyi'in kaldığı sarayın 1840 yılındaki depremden dolayı büyük bir hasar gördüğünü öğrenmekteyiz (Wagner, 1856:61). Nitekim, 1840 tarihinde bölgede meydana gelen depremle ilgili araştırma yapması için Ruslar tarafından bölgeye gönderilen Alman jeolog Otto Wilhelm Hermann von Abich, Ağrı Dağı zirvesine çıkarak bölgeyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapmıştır (Abich, 1858).

19.yüzyılın ortalarına doğru Rusya'nın yayılmacı politikasının dolaylı etkilerini Doğubayazıt'ı ziyaret eden seyyahlardan takip edebiliyoruz. Örneğin: Alman kâşif, coğrafyacı ve doğa tarihçisi Moritz Wagner, Ermenilerin Rusya'ya yönelik göçlerinin sonunda nüfusun önemli ölçüde Kürtlerin lehinde değiştiğini belirtmiştir (Wagner, 1856:61).

Doğubayazıt'a yapılan göçler, veba gibi pek çok salgının bölgede yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu da demografik yapının değişmesine neden olan başka bir unsur olmuştur. Anadolu'ya ziyarete gelen bir başka seyyah olan C.A Jourbert, Bayazıt Sancağı'ndaki veba salgınından ve bölgeye nasıl gelip yayıldığından bahsetmektedir (Panzac, 2011:97) Bu dönemde bir yandan göçler ve veba salgını bir yandan da depremler nüfus kaybına sebep olmuştur. Bütün bu

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

yaşananlar, Bayazıt Sancağı'nın demografik yapısını büyük oranda değiştirmiştir (Kaya, 2017:2609).

Her ne kadar ağırlıklı olarak 18.yüzyıl ve sonrasında Doğubayazıt farklı amaçlarla Batılılar tarafından ziyaret edilse de 20.yüzyılın farklı yıllarında da ziyaret edilmeye devam edilmiştir. Örneğin: Soğuk Savaş yıllarında 1948'de Doğu vilayetlerine gezi düzenleyen İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Mr.Breene'nin bu bölgede ziyaret ettiği yerler ve bu yerler hakkındaki aldığı notlar da gezi yazısı olarak nitelendirilebilir. Erzurum, Kars, Ağrı illerine ziyarette bulunan, Ağrı Dağı'nı belli bir mesafeye kadar tırmanan, sonrasında Doğubayazıt'ı gezip burası ile ilgili incelemelerde bulunan Mr. Breene, notlarına buranın stratejik durumuna dair eklemeler yapmıştır(Şirin, 2013:124-125). Yakın geçmişte Doğubayazıt'ın sıklıkla ziyaret edilmesine zemin hazırlayan faktörlerin önemli ölçüde ortadan kalkmış olmasına rağmen Batılı turistlerin bu defa da buraya turistik amaçlı geziler düzenlediği görülmektedir.

Sonuç

Seyahatnamelere güvenilirliğiyle ilgili olarak aslında eskiden beri çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirinin temelinde ise seyyahların kendilerine birçok bakımdan yabancı olan bir dünyayı yorumlamalarıdır. Buna rağmen seyahatnameler, çeşitli nedenlerden dolayı önemli yazılı kaynakların başında gelmektedir. Eskiden beri seyahatnamelere konu olan bölgelerden biri olan Anadolu coğrafyasının tarihsel geçmişi hakkında seyahatnameler en çok başvurulan yazılı kaynaklardan biri olmuştur. Anadolu coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden birisi olan Doğubayazıt da farklı dönemlerde Batılı seyyahların, misyonerlerin, ajanların ve devlet adamların Anadolu'da ziyaret ettikleri Osmanlı şehirlerinden birisi olması nedeniyle seyahatnamelerin önemi son derece fazladır.

Seyyahların ilgi alanları farklı olduğu için Doğubayazıt'ın farklı alanlarına temas etmişlerdir. Doğubayazıt'ın tarih boyunca Batılıların sıklıkla ziyaret ettikleri bir lokasyon olmasının temelinde ise çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bu faktörlerin başında ise Doğubayazıt'ın Avrupa'dan başlayıp önce İstanbul daha sonra ise Trabzon, Erzurum ve Tebriz'e uzanan işlek ticari ve stratejik bir noktada yer almasıdır. İkinci faktör ise farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'na olan coğrafi yakınlığıdır. Üçüncü önemli faktör ise 18.yüzyılın sonlarında inşa edilen ve dönemin en önemli tarihsel-kültürel kaynakların başında gelen İshak Paşa Sarayı'nın varlığıdır. Seyahatnamelerde Doğubayazıt'ın toplumsal ve kültürel yaşam biçiminin yanı sıra bölgenin demografik hareketliğinin özellikleriyle ilgili olarak canlı ayrıntılarına ulaşmak mümkündür. Seyahatnameler, aynı şekilde, bölgeyi kemiren asayiş sorunlarına ve veba hastalıklarının çeşitli sonuçlarını da gözler önüne sermektedir. Bütün bunların yanı sıra dönemin en önemli mimari yapılarından biri olan İshak Paşa Sarayı ile ilgili yapılan gravürler, eski Doğubayazıt şehrinin kuruluş yeri ve bulunduğu konumu hakkında önemli bilgiler de sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABİCH, H., (1858), Der grobe Ararat. Arguri und die Sanct Jakobs schlucht. Die eruption und das erdbeben von 1840, Geologische Grundzüge der Kaukasischen, Armenischen Und Nordpersischen Gebirge, Geologie Der Kaukasischen Lander, St. Petersburg.
- AKAN, M., (2011) “Evlıya Çelebi'nin İzmir'inden Dikkat Çekici Unsurlar”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.11 S.2, Ege Üniversitesi.
- ASİLTÜRK, B., (2009). “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, Turkish Studies, C. IV, S. 1-I, İstanbul.
- ATATÜRK, M.K., (2005). NUTUK (1919-1927), Elips Yayınları, Ankara.
- BİLGİLİ, A., (2004), Osmanlı ve Azerbaycanı I (16 ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Erzurum.
- BİTLİSİ, Ş., (2013), Şerefname, Yeğın, A.(Çev.), Nubihar Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Y., (2012). Eski Gravür ve Çizimlere Göre Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın Mimari Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme, Sanat Dergisi, Atatürk Dergisi.
- DENİZ, A., Tuysuz, C., Yardımcıel, A., (2015) “Orta Asya Havzası'nda Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler”, KAÜ İİBF Dergisi, C.6, S.9, Kafkas Üniversitesi
- DURGUN, R., (2017) “Urdu Dilinde Yazılmış Türkiye Seyahatnameleri”, SUTAD, Selçuk Üniversitesi
- EYİCE, S., (1973-1974). Tarihi Mezarlardan Notlar, Tarih Enstitü Dergisi, sayı 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- EYİCE, S., (2000). “İshak Paşa Sarayı”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.22, , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- EYİCE, S., (2001). “Pierre Amedee Joubert” Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.23, , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, O., Ş., (1993). “Cihannümâ”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: TDV Yayınları, Ankara.
- GÜL, A., (2011) “Beyazıd Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış”, III. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyomu Bildiriler Kitabı, , Ağrı Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul.
- JAUBERT, P., A., (1810). Voyage Armenie et en Persé, Paris.
- KAYA, H., (2017). “19.yüzyılın Birinci Yarisında Aşiretler ve Demografik Yapı: Beyazıd Sancağı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.6, S.5, <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/31500/339228>
- LE FAURE, A., (1878).“Historie de la Guerre d'Orient (1877-1878), Garnier Frères. Paris.
- OLLIER, E., (1879).“Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War”, Cassell, Petter & Galpin, Landon.
- ÖZDOĞAN, İ., (2009) “Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1922-2018)”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.5/1, Ağrı.

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

- ÖZKÖK, S., (2013) “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Doğu Şehirleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- PALABIYIK, H., (2015). “Klasik İslam Coğrafyacılara Göre Ağrı ve Cudi Dağları”, I.Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Ağrı.
- PANZAC, D., (2011), Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850), Serap, Y.(çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PARMELLE. M., P., (1888). Home and work by the rivers of Eden. American Sunday-School Union, New York.
- PARROT, W., F., (1846). Journey to Ararat (Çev: W. D. Cooley), Harper & Brothers, Publishers, New York.
- SABİS, A., (1992), I.Dünya Harbi, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul,
- STUART, R., (1876-1877). “The Ascent of Mount Ararat in 1856”, Royal Geographical Society, Sayı 21, Londra.
- ŞİRİN, S., F., (2013) “İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Mr.Breene’nin Erzurum, Kars, Doğubeyazıt ve Ağrı Gezisi (1948)”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü Dergisi, S.25, Kocaeli Üniversitesi
- TEXIER, C., (1842). Description de l’Armenie, la Perse et la Mésopotamie, Paris.
- TOURNEFORT J, P, D .(1718). A Voyage into the Levant, London.
- TUNCEL, M., (1994), “Doğubeyazıt”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.9, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- TUNÇ, B., Aydın, H., (2017) “Cumhuriyet Dönemi’nde Doğubeyazıt İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1970), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, Ağrı.
- TÜMERTEKİN, E., (1997). Coğrafya ve bu kitap üzerine. İnsan ve Mekân. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- UÇAROL, R., (2010). Siyasi Tarih (1789-2010), Der Yayınları, İstanbul.
- USSHER, J., (1865). A Journey from London to Persepolis; Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia, Hurst and Blackett, Publishers, London.
- WAGNER, M., (1856). Travel in Persia, Georgia and Koordistan with sketches of the Cossacks and the Caucasus. Schulze and Co, London.
- YILMAZ, Ö ., (2013) “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVIII, S. 2, Ege Üniversitesi.
- YULU, A., (2019). Friedrich Parrot’un Ağrı Dağı Araştırma Keşif Gezisi. Coğrafya Dergisi, 38, 49-58. İstanbul University Press.
- YULU, A., (2020). Ağrı Dağı’nda Dağcılık Turizmi ve Çevresel Etkileri, Coğrafi Perspektifle Dağ ve Dağlık Alanlar (Sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri, (Ed.Birinci, S.,Kaymaz, Ç,K.,Kızıllkan, Y). Kriter Yayınevi, İstanbul.
- YULU, A., Kapan, K., B, M ,B,B. (2021). Evaluation of The Recreational Potential of Mount Ağrı (Ararat) National Park, Ege Coğrafya Dergisi, 30 (1),. Ege Coğrafya Dergisi.